

Сторінки історії

УДК 63:001.89(477)
© 2020

К.І. ОСЬМАК — ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА СТАТИСТИКИ

В.А. Вергунов

*доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, академік НААН
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна
e-mail: dnsgb_uaan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5476-4845*

Надійшла 6.05.2020

Мета. Розкрити малодосліджені сторінки інтелектуальної біографії відомого вченого у галузі аграрної економіки та статистики, організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, політичного діяча українського національного відродження, президента Української головної визвольної ради К.І. Осмака з нагоди 130-річчя від дня народження. **Методи.** Загальнонаукові — аналіз, синтез, класифікація; історичні — проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, біографічний. **Результати.** Висвітлено генеруючий внесок Української головної визвольної ради у розвиток державотворчих і організаційних засад ведення сільського господарства та його наукове забезпечення в роки розбудови державності. Узагальнено, а також дано оцінку деяким науковим напрацюванням ученого з проблем розвитку галузевого дослідництва, насамперед, бурякової кооперації, а також питань популяризації організаційних засад ведення сільського господарства. **Висновки.** Систематизовано наукову спадщину К.І. Осмака за напрямками: громадська агрономія, економіка та організація сільського господарства, сільськогосподарська термінологія. Доведено його пріоритет у розробленні методологічних засад бурякової кооперації в Україні.

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарська дослідна справа, сільськогосподарська та бурякова кооперація, популяризація сільськогосподарських знань.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agroviznyk202007-11>

Соціально-економічне та культурне відродження України потребує усебічного висвітлення основних віх і здобутків її історичного поступу, перш за все, це стосується

провідного сектору економіки — сільського господарства. На шляху до розвитку європейських цінностей на перше місце слід винести можливість неупередженого розгляду

інтелектуальних біографій українських учених, які своєю самовідданою працею прославили націю. До таких особистостей по праву відносимо видатного українця не тільки за народженням, а й за зробленим в ім'я майбутнього своєї країни – Кирила Івановича Осьмака. Учений увійшов в історію, передусім, як президент Української головної визвольної ради (УГВР), за що був осуджений за часів радянської доби. Але, починаючи з середини 90-х років ХХ ст., достойно повернутий на пантеон слави України.

Внесок К.І. Осьмака у збереження і при множення національної ідеї у роки розбудови державності України, зокрема у становлення УГВР, відображено в низці публіцистичних праць [1–5]. В останні десятиріччя перебіг життя та діяльності ученого став предметом розгляду українських істориків науки, бо, як виявилось, він має безпосереднє відношення до запровадження дієвих рішень щодо становлення наукового забезпечення сільського господарства [6, 7]. Однак варто зазначити, що до цього часу недостатньо дослідженою лишається наукова спадщина вченого з питань економіки та організації сільського господарства.

Мета досліджень — з нагоди 130-річчя від дня народження відомого вченого, організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, політичного діяча українського національного відродження К.І. Осьмака розкрити маловивчені сторінки його творчої біографії, систематизувати його наукову спадщину та узагальнити найбільш вагомі здобутки.

Методи досліджень. Дослідницький пошук ґрунтується на принципах історичного пізнання: об'єктивності, системності, наступності, комплексності, багатофакторності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація) та структурно-функціональні методи. Основними були історичні методи дослідження: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, біографічний.

Результати досліджень. К.І. Осьмак (Осьмаков) народився 27 квітня (9 травня) 1890 р. у м. Шишаки Миргородського повіту Полтавської губернії у родині міщан. У 1902 р. закінчив Шишацьку 2-класну

сільську (народну) школу, а потім до 1906 р. навчався у Миргородській повітовій школі. Два роки готувався вдома і в 1908 р. вступив до 6-го класу Полтавського Олександрівського реального училища, де був активним учасником учнівського гуртка самоосвіти, яке закінчив влітку 1910 р. З цього часу на життя заробляв приватними лекціями, а потім викладанням у різних сільськогосподарських нижчих освітніх закладах. У вересні 1910 р. поступив до Московського сільськогосподарського інституту (СГІ). Важке матеріальне становище, а також необхідність оплати навчання спонукали вже наступного року почати працювати.

За поширення нелегальної революційної літератури розпорядженням Московського градоначальника у 1911 р. був висланий в адміністративному порядку за межі не тільки Москви, а й губернії. Протягом 6-ти місяців під керівництвом економіста П.І. Гавсевича працював у Волинському губземстві з питань проведення сільськогосподарського перепису в регіоні. Того самого року підготував першу наукову публікацію, присвячену роботі Волинського губернського агрономічного з'їзду, в якому брав участь, що вийшла друком у 1913 р. У 1912 р. 8 місяців працював спочатку техніком, а потім керівником показової дослідної ділянки з культури кормових рослин Катеринославського губземства. Результати цих досліджень Кирило Іванович опублікував у кількох статтях. Наукове керівництво комплексом досліджень здійснював відомий вітчизняний учений-аграрій професор В.В. Таланов [8].

У 1913 р. К.І. Осьмак — агроном-практикант Володимиро-Волинського земства, а також член Термінологічної комісії на конкурсі механічних знарядь з обробітку боліт у м. Сарни та учасник Волинського губернського агрономічного з'їзду і Всеросійського сільськогосподарського з'їзду в Києві. В цей період під впливом агрономічних ідей творця вітчизняної суспільної агрономії — професора О.Ф. Фортунатова остаточно формується коло його наукових інтересів, а саме — громадська агрономія, економіка та організація сільського господарства.

Навчається у Московському СГІ в основному взимку. Крім того, від самого початку він багато часу віддає студентським

гуртковим організаціям, але найбільше — агрономічному. У 1911 р. організовує при ньому Термінологічну комісію, яка разом із аналогічною у Київському політехнічному інституті імператора Олександра II чи не першою почала збирати матеріали до довідника української сільськогосподарської термінології, в основному з експедиційних опитувань на Наддніпрянщині. Результати своєї роботи друкує у журналах «Маяк», «Рада», «Рілля» (Київ) та «Українське життя» (Москва). Згодом він передав цей матеріал до Українського наукового товариства, який потім під його керівництвом доопрацьовувався в Інституті Української наукової мови ВУАН (нині — НАН України).

У квітні 1914 р. К.І. Осьмак вступає до Московського музично-драматичного гуртка «Кобзар», створеного студентами-українцями. Того самого року працює практикантом на Омській машинно-дослідній станції. Власні дослідження з основного напрямку діяльності цієї станції друкує у журналі «Рілля» № 6.

У липні 1915 р. призупиняє навчання в інституті на 4 місяці й поступає на службу у відділ допомоги біженцям, які постраждали від Першої світової війни при Всеросійському земському союзі. Звідти був відісланий на Південно-Західний фронт, де спочатку завідує харчовим пунктом у місті Збараж (на Тернопільщині), а потім — харчовим загоном у Скалаті та Збаразькою пекарнею, яку сам і збудував. Після завершення служби повертається на навчання до Московського СГП у 1916 р. Активно публікує в українськомовних виданнях результати власних наукових досліджень з питань сільськогосподарської термінології. Багато з них виходили під псевдонімами: К. Кирдяга, К. Шишацький, Ів. К-о та ін. У 1915 р. разом із О.В. Красівським редагує єдиний на всю імперію український часопис «Тепла роса». За націоналістичні прояви, викладені у його статті «Галичина», часопис було закрито [9].

З кінця 1916 р. Кирило Іванович переїжджає працювати інструктором по свинарству Київського губземства. Від цього відомства з початком Української національно-демократичної революції до квітня 1917 р. був делегований до складу Української

Центральної Ради, поки вона складалась із представників громадських організацій і політичних партій. Брав активну участь в організації Генерального Секретаріату, а пізніше Міністерства земельних справ Центральної Ради, особливо його департаменту хліборобства як керівник господарської (апарату) частини відомства. Задіяний у розробці аграрної політики Центральної Ради щодо земельної реформи — бере участь у спеціальній 2-денній агрономічній нараді (серпень 1917 р.). Від відомства стає секретарем Організаційного комітету зі скликання I Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду, що відбувся 22–26 жовтня 1917 р. і став знаковим для становлення генеруючих організаційних основ галузевого дослідництва та освіти в Україні.

Із 3 грудня 1917 р. Кирило Іванович працює на посаді керівника видавничого відділу Міністерства земельних справ. За часів Гетьманату як учасник страйку був звільнений з посади і став секретарем редакції журналу «Вісник громадської агрономії», що видавався Всеукраїнським союзом земств на чолі з С. Петлюрою у Києві. Крім того, працював у Центральному сільськогосподарському союзі («Централ»), де завідував відділом селянського буряківництва, а також у журналі «Сільський господар». К.І. Осьмак продовжував наукові дослідження з проблем сільськогосподарської української термінології, результати яких друкував на сторінках обох цих журналів.

З 28 травня по 24 серпня 1918 р. він входить до Ради міністра земельних справ під керівництвом М.А. Кухаренка, що налічує 35 членів. 11 серпня 1918 р. К.І. Осьмак став членом Правописно-термінологічної комісії Природничої секції, що складалася з 19 осіб, заснованої у 1907 р. з ініціативи М. Грушевського громадської організації академічного типу — Українського наукового товариства (УНТ), яке у 1921 р. влилося у ВУАН. Згідно з рішенням Загальних зборів Природничої секції від 11 жовтня 1918 р. К.І. Осьмаку було доручено створення і керівництво її агрономічної підсекції. Згодом на основі цієї комісії Природничої секції УНТ створюється природничий відділ Інституту української наукової мови, в якому К.І. Осьмак працює до 1930 р. включно.

За часів Директорії, з 17 грудня 1918 р., знову очолює видавничий відділ Міністерства земельних справ. Продовжує працювати на цій посаді зі встановленням радянської влади вже по лінії НКЗС УСРР. 27 серпня 1919 р. переходить на роботу до предтечі сучасної Національної академії аграрних наук України — Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України — головою Популяризаційної секції, а згодом, з 1 червня, ще й головою Термінологічного бюро при ній. У тому самому році ініціює створення при Комітеті освітнього Інституту популяризації успіхів сільськогосподарського знання. Розробляє його Статут, програму занять, що розпочались у листопаді 1919 р., а також очолює цей заклад. Працює за сумісництвом у «Централі», Київському губсельсоюзу та у товаристві «Сільський господар», займається загальними питаннями організації сільськогосподарської кооперації. Його небезпідставно вважають одним із піонерів і теоретиків розробки проблеми бурякової кооперації в Україні. Великий резонанс свого часу отримала збірка на 60 сторінках — «Бурякова кооперація», що вийшла за редакцією К.І. Осьмака у 1920 р. Не менший інтерес викликали й інші його публікації за 1923–1924 рр. з цієї проблеми. Наприкінці 1924 р. Кирило Іванович підготував авторську монографію «Цукрова промисловість та селянське буряківництво правобережної України» на 6 друкованих аркушах, а також брошуру «Насіння культури цукрових буряків для народного господарства» на 92 сторінках [10].

К.І. Осьмак увійшов до числа 11-ти засновників Агрономічної секції, відкритої 13 квітня 1919 р. при УНТ. Крім того, разом з О. Янатою, П. Гавсевичем, В. Корнічком та М. Рензьким став спочатку членом тимчасової Ради, а з 18 січня 1920 р. — постійної Ради Агрономічної секції УНТ, яка налічувала 40 членів та 10 кандидатів і згодом влилася до ВУАН.

Через сімейні обставини, що збіглися із запровадженням НЕПу в країні, наприкінці 1921 р. переїжджає працювати до Миргородського райсількому, де спочатку стає агрономом-інструктором, а потім завідує агрономічним відділом (до березня 1923 р.). Потім знову повертається до Києва

і працює головою Редакційно-видавничого бюро СГНКУ. Продовжує займатися питаннями наукового забезпечення сільськогосподарської кооперації шляхом розробки методичних рекомендацій та методології її запровадження. Крім того, у Київському губсельсоюзу очолює підвідділ бурякової кооперації. З 1923 р. стає членом Софійської комісії ВУАН, яка науково обстежувала собор Св. Софії XI ст. щодо мистецького, археологічного та історичного аспектів.

На початку 1925 р. переходить на посаду завідувача сільськогосподарського відділу Інституту української наукової мови при ВУАН для завершення багаторічної роботи з видання на 20 аркушах словника української сільськогосподарської термінології. Разом із О.А. Янатою у 1926 р. розробляє спеціальну «Інструкцію в справі збирання з народних уст сільськогосподарських назв та термінів». Бере активну участь у громадській діяльності як член Президії Київської окрфілії Спілки Робітземліс та як відповідальний секретар її агросекретаріату. Крім того, Кирило Іванович стає одним із фундаторів і розробників Статуту Київського сільськогосподарського товариства, створеного 28 серпня 1926 р., що припинило діяльність 25 лютого 1927 р. за політичними звинуваченнями у проявах націоналізму [11].

К.І. Осьмака уперше заарештовують 5 березня 1928 р. у Харкові за причетність до «Контрреволюційної організації правих українських націоналістів у буряковій кооперації, що вела роботу зі створення Української селянської партії» і відправляють до табору в Комі АРСР. Після визволення звідти він повертається до Києва і отримує запрошення від новоствореного Всеукраїнського НДІ економіки та організації сільського господарства у Харкові (нині — ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН») про співпрацю за темою «Агрономічна організація в минулому та в сучасну добу» на 1928–1929 рр. Бере участь у розробленні першої програми наукової діяльності Інституту.

Однак невдовзі він отримує нове звинувачення у проведенні націоналістичного напрямку при складанні українського сільськогосподарського термінологічного словника. Як наслідок, 28 вересня 1928 р. приймається рішення про виселення ученого.

Новим місцем його проживання визначають Курськ (Росія), де він як позаштатний працівник ВУАН продовжує до початку 1930 р. роботу зі складання словників сільськогосподарської та лісової термінології. Черговий арешт у справі «Спілки Визволення України» відбувся 2 березня 1930 р. Восени 1933 р. оселяється під Москвою, потім переїжджає до села Катіне Рязанської області, де до 1938 р. працює агрономом у колгоспі. За доносом парторга колгоспу втретє заарештований за «підготовку теракту проти Сталіна та антирадянські агітації». У лютому 1940 р. у зв'язку з певною лібералізацією політики щодо протестних проявів К.І. Осьмака було звільнено.

Із квітня 1940 р. він знову повертається працювати до Києва. З початком німецької окупації міста активно включився в боротьбу з окупантами через пропагандистську роботу українського підпілля. На запрошення професора М. Величківського у жовтні 1941 р. увійшов до складу Української Національної Ради (УНР) як представницького органу українського народу, в якій очолив відділ земельних ресурсів та Бюро Всеукраїнського товариства «Сільський господар». Незважаючи на те, що окупанти прийняли рішення ліквідувати обидві установи, наступного місяця готує власний варіант земельної реформи в Україні, який німецька влада відхилила за проукраїнський

ухил і відходження від радянської колгоспно-радгоспної системи. Наприкінці 1941 р. через співробітників Управління цукрової промисловості України («Цукротрест») ознайомлюється з ідеологією ОУН. Створює близько 150 сільськогосподарських кредитних товариств по лінії «Сільського господаря», яку сам очолив і яка мала 8 філій та 313 первинних осередків, а також об'єднувала 65 тис. селянських господарств. У травні 1942 р. пише декларацію «В єднанні наша сила», де закликає об'єднатися усіх українських патріотів заради Самостійної Соборної Української Держави у «Союз української державності» (СУД), але проєкт не був втілений окупаційною владою.

К.І. Осьмак офіційно вступає до ОУН (б) у липні 1942 р. Наприкінці вересня 1943 р. переїжджає до Львова, де за завданням головного проводу ОУН готує документи для формування майбутнього українського уряду. 10 червня 1944 р. створюється Українська головна визвольна рада. У жовтні 1944 р. на загальних зборах УГВР Кирила Осьмака обирають Президентом УГВР. Наприкінці 1944 р. відбувається новий арешт і 2-річне перебування під слідством та ув'язнення у Дрогобицькій в'язниці. У січні 1947 р. його переводять до Лук'янівської в'язниці у Києві, а потім протягом 1948–1960 рр. — до Владимирецької в'язниці, де К.І. Осьмак і загинув 16 травня 1960 р. [12, 13].

Висновки

К.І. Осьмак є засновником і фундатором методології за напрямом бурякової кооперації в Україні, що засвідчує збірка «Бурякова кооперація», а також його публікації 1923–1924 рр. з цієї проблеми. Особливим є внесок К.І. Осьмака у збереження та примноження національної ідеї в роки розбудови державності у форматі діяльності УГВР, профільного Міністерства та сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України.

Можливість стати для свого часу визнаним ученим, знавцем аграрного сектору України та виробити власні рекомендації щодо його подальшого ефективного

розвитку, включаючи й особисто розроблену аграрну реформу, була забезпечена тісною співпрацею з талановитим російським аграрним економістом, професором О.Ф. Фортунатовим, відомими вченими-аграріями В.В. Талановим і П.І. Гавсевичем, під впливом наукових ідей яких формувався світогляд і пріоритетні напрями діяльності К.І. Осьмака. Отримані знання йому вдалося закріпити на практиці, працюючи за фахом у різних галузевих дослідних установах України.

Результативно Кирило Іванович займався популяризаторською діяльністю з питань економіки та організації

сільського господарства України. Все це дало йому змогу реалізуватися як провідному вченому в галузі громадської

агронومیї, економіки та організації сільського господарства, розробнику сільськогосподарської термінології.

Verhunov V.

National Scientific Agricultural Library of the NAAS, 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine; e-mail: dnsgb_uaan@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5476-4845

K.I. Osmak — an outstanding scientist in the field of agrarian economics and statistics

Goal. To reveal the unexplored pages of an intellectual biography of the famous scientist in the field of agrarian economics and statistics, organizer of domestic agricultural experimental work, a political figure of the Ukrainian national revival, the President of the Ukrainian Main Liberation Rada K.I. Osmachko on the occasion of his 130-th anniversary. **Methods.** General scientific methods — analysis, synthesis, classification; historical — problem-chronological, comparative-historical, biographical. **Results.** Generating contribution

of the Ukrainian Main Liberation Rada is studied in the development of state and institutional framework of agriculture and its scientific support during the Perestroika years of statehood. Some scientific achievements of the scientist are generalized and evaluated in the development of the branch research, first of all, beet cooperatives, and the promotion of institutional frameworks for agriculture. **Conclusions.** Scientific heritage of K.I. Osmak is systematized in the following directions: social agronomy, economics, and organization of agriculture, agricultural terminology. His priority is proved in the development of the methodological foundations of beet cooperatives in Ukraine.

Key words: agriculture, agricultural research business, agricultural and beet cooperation, promotion of agricultural knowledge.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202007-11>

Бібліографія

1. Жадько В. Кирило Осьмак. Заповідаю Вам Україну. Роман-сповідь. Київ, 2012. 344 с.
2. Захаряк Б. Повернення Кирила Осьмака. *Нація і держава*. 2004. 20 груд. № 47. С. 11.
3. Осьмак Н.К. Осьмак Кирило Іванович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Інститут історії України НАН України*. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл-О. С. 696.
4. Проць Я. Кирило Осьмак — будівничий Української держави. *Сільське життя*. 1996. 7 верес. № 42. С. 6.
5. Шаповал Ю. Осьмак Кирило Іванович. *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 527.
6. Коваленко С.Д. Внесок К.І. Осьмака в становлення та розгортання діяльності Популяризаційної секції Сільськогосподарського наукового комітету України (1919–1923). *Актуальні питання історії науки і техніки: матеріалів Всеукр. наук. конф., м. Київ, 6–8 жовтня 2011 р.*, Київ, 2011. С. 282–284.
7. Підгайна Т.К. Осьмак (1890–1960) — теоретик розробки проблеми бурякової кооперації в Україні першої половини 20-х років ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». Тернопіль, 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 119–122.
8. Вергунов В.А. Агroeкономічна спадщина останнього президента Української головної визвольної ради Кирила Осьмака: повернення із забуття. *Вечірня Полтава*. 2013. 10 квіт. № 15. С. 5–8.
9. Вергунов В.А. К.І. Осьмак — державний діяч та один з організаторів і популяризаторів наукового забезпечення сільського господарства України у 1911–1928 рр. *Історичні записки: зб. наук. пр. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля*. Луганськ, 2012. Вип. 36. С. 31–48.
10. Осьмак Кирило Іванович (1890–1960): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911–1926 рр. НААН, ННСГБ; уклад. В.А. Вергунов, Т.М. Підгайна; наук. ред. В.А. Вергунов. Київ: ФОРМ Корзун Д.Ю., 2014. 126 с. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» кн. 56).
11. Вергунов В.А. К.І. Осьмак (Осьмаков) (1890–1960) — український учений — аграрний економіст, державний та політичний діяч: наук. доп. НААН, ННСГБ. Київ: ФОРМ Корзун Д.Ю., 2014. 28 с.
12. Вергунов В.А. Кирило Осьмак (Осьмаков): до 125-річчя від дня народження. Український учений — аграрний економіст, державний і політичний діяч. *Світозгляд*. 2014. № 5 (49). С. 25–33.
13. Толчій А. Президент УГВР Кирило Осьмак. *Нація і держава*. 2004. 15–21 черв. № 22. С. 8.